

Det medeltida tryckta västeråsgradualet

är under utgivning, och första delen av facsimileupplagan förelåg 1959 och andra delen beräknas föreligga i april 1960.

Ett medeltida graduale innehåller mässgudstjänstens sånger för hela året. Det kan börja med ett kalendarium (almanacka). I likhet med många andra har dock vårt graduale sannolikt aldrig haft ett sådant. I regel omfattar gradualet ett temporale och ett sanctorale; därtill kommer ett sequentionarium och en avdelning med sånger som mer eller mindre likalydande förekommer i varje mässa.

Temporalet eller Proprium de tempore utgöres av kyrkoårets fester (Jul, Påsk, Pingst m. m.), söndagar och vardagar. Början göres i vårt graduale med första söndagen i advent, Dominica I. in Adventu. Rubriken för en vardag är, med undantag för lördagen, feria. Då söndagen gäller som första dagen i veckan betyder "Feria II" måndag, "Feria III" tisdag osv. Rubriken för en lördag är "Sabbato". Påskafton kallas vanligen Sabbato sancto, "den heliga lördagen" eller Vigilia pasche, "Påskafton". Med "vigilia" betecknas dagen före en stor festdag, oavsett veckodagen. Givetvis brukas den medeltida latinska stavningen med bland annat "e" för "ae".

Sanctoralet eller Proprium de sanctis omfattar mässor för helgonfester under hela året, och börjar med (apostel) Andreas afton den 29 november. Den delen av gradualet avslutas med en "allmän del" (commune) som erbjuder formulär för helgonmässor av olika kategorier: apostlar, martyrer, bekännare, jungfrur.

Ett sequentionarium kan utgöra en bok för sig eller det kan tillfogas ett graduale eller ett missale (mässbok). I det förra fallet är melodierna vanligen medtagna, i det senare endast texterna. I vilket fall som helst utgöres det av sekvenser, dikter som sjöngs omedelbart före evangelieläsningen. Med undantag av vissa alleluaversiklar är sekvensen i regel den enda mässtexten som direkt syftar på festföremålet, och som är författad för dagen. Gäller det en helgondag brukar dikten berätta om helgonets liv och underverk. Västeråsgradualets sequentionarium börjar med Julsekvansen "Grates nunc omnes". Det avslutas med "commune"-sekvenser användbara för olika kategorier av helgon.

I den del av gradualet som innehåller alltid återkommande sånger ingår "Gloria", "Kyrie" med mera. Det är framför allt här man möter "troperade" texter.

Med en troperad text menas en text med inskott, avpassade för en fest eller ett festförmål. De vanligaste troperade texterna möter på jungfru Marias festdagar. Det är självfallet att en Mariakyrka som domkyrkan i Västerås begagnade dylika texter. Så gott som varje mässtext kunde troperas.

För varje mässa uppger tempoalet och sanctoralet i regel följande sånger: introitus eller ingångspsalm, graduale (i inskränkt mening) eller trappstegssången med versikel eller versiklar, en eller flera alleluiaversiklar, offertorium och comunio. Det i fjol utgivna första häftet börjar mitt i offertoriet på andra söndagen i advent med orden "plebs tua". Det andra häftets sida 49 börjar i tractus på 1 s. i fastan med versen *A sagitta volante*. Texterna är med få undantag hämtade från bibeln. Ett undantag är Mariamässan "Salve sancta parens" hämtad från Sedulius' *Carmen paschale*. Ett annat undantag är vissa alleluiaversiklar komponerade för festdagen i fråga. En del av dem är rimmade såsom versiklarna för Erik, Birgitta, David, och andra svenska helgon. Efter alleluiaversikeln infogas i förekommande fall sekvensen. Det är dessa två texter som är speciellt komponerade för festdagen.

Vi äger icke ett enda helt exemplar av Västeråsgradualet. Det "exemplar" vi äger, och som för närvarande förvaras i Kungliga biblioteket i Stockholm, är hopplokat av blad använda som pärmar för fogderäkenskaper under Gustaf Vasas och hans efterträdares tid. Det kraftiga kalvskinnspergamentet har stått emot all misshandel, och många sidor kan idag läsas lika bra som då gradualet förelåg i

nytryckt skick. Text och noter framträder tydligt. Några tryckfel har givetvis smugit sig in. Förkortningarna kan till en början vålla en ovan nutida läsare svårigheter men de är icke flera än att man kan komma över dem med litet övning och god vilja. När för vissa ord endast den första stavelsen utsättes är detta ett bruk som långtifrån gäller endast för medeltiden.

Västeråsgradualet är icke fullständigt. Början och slut saknas, och några luckor finns här och var. I den föreliggande upplagan har dessa luckor i möjligaste mån ifyllts. Vi äger idag en rad liturgiska böcker från Västerås stift. De är rekonstruerade ur medeltida pergamentoslag, och bland dem finnas böcker som är till hjälp just för det ändamålet. Så har början av gradualet med de första adventsmässorna kunnat kompletteras med hjälp av ett rekonstruerat Västeråsgraduale från fjortonhundratalet, och en del av helgonmässorna med hjälp av en rekonstruerad mässbok från samma stift.

Inom Skandinavien är Västeråsgradualet ett enastående minnesmärke. Andra stift har utgivit mässböcker, brevriarier och manualen. Endast Västerås har förutom sitt 1513 tryckta brevriarium utgivit ett graduale med den medeltida mässgudstjänstens samlade musikskatt. Exakt när och var trycket utförts vet vi icke. Början och slutet av boken saknas, och de slutsatser man tidigare har dragit beror till stor del på felaktiga antaganden. Man har trott gradualet vara ett *Graduale Suecicum*, ett graduale avsett för hela landet, icke för ett enda stift inom landet. Som Gustaf Lindberg i sin avhandling om de svenska mässböckerna

visat, och som senare fynd och undersökningar styrkt är detta icke riktigt. Gradualet trycktes otvivelaktigt för Västerås stift.

Facsimileupplagan utsändes i flera delar. Med sista delen följer register, översiktsförteckning, kalendarium och efterskrift.

De förstnämnda omfattar register för festlängden och för samtliga gradualtexter. Översiktsförteckningen uppger begynnelseorden av samtliga gradualtexter i samma följd som i gradualet. Kalendariet är rekonstruerat ur gradualtexterna. Efterskriften sätter gradualet in i sitt historiska sammanhang.

På sitt sätt återspeglar det tryckta Västeråsgradualet utvecklingen av gudstjänsten i hela stiftet. Det ger oss ingalunda allt. Det ger oss icke ens alla kända sånger i mässan på dess alldeles spe-

ciella festdag, den helige Davids av Munktorp festdag den 25 juni. Det måste kompletteras. Vill man förstå gradualet så får man först och främst se det mot bakgrunden av *hela* gudstjänsten i Västerås sådant den möter icke endast i gradualen utan i mässböcker och i brevriariet med sina många legender och rimofficier. Sedan får man gå vidare och undersöka när och varifrån olika fester och sångpartier kan ha vunnit insteg. Då kan gradualet bli ett i ordets egentliga mening talande vittnesbörd om utvecklingen under medeltiden från Mariadomens i Västerås första tid och ända fram då David blev det stora namet bredvid Maria och Johannes Döparen, dess främsta skyddshelgon. Utöver detta förmedlar det många intryck av medeltidens sång- och berättarglädje.

T. Schmid